

Egy pillantás magunk mögé

Milyenek minősítjük a legutóbbi tizenhárom évet? Hosszú időnek, rövid időnek? Nagy időnek, kis időnek? Olyasvalakinek, akinek könyvtárosi pályafutása egyharmadát teszi ki, s hajlamos a türelmetlenkedésre, bizony hosszú időnek számít, de annak, aki a pannonhalmi könyvtár megalapításától számítja a magyar könyvtártörténetet, és sub specie aeternitatis vizsgálja a jelenségeket, bizony csak egy szempillanat. Nagy idő annak, aki maga is részese volt egyik-másik eseményének, s hajlamos az optimizmusra, ám kis idő annak, aki veszni látta értékeit, eszményeit, s a posse-hez méri az esse-t, a lehetségeshez a ténylegest.

Nem érhet nagy baj bennünket, ha a magyar könyvtárügy rendszerre válásának folyamatában mutatkozó trendekre igyekszünk rámutatni, nagyobb, ha ezeket értékelni is merjük, s még nagyobb, ha netán a jövőre vonatkozó vágyainknak is hangot adunk. Minthogy azonban a Magyar Könyvtárosok Egyesületének Könyvtári Egylete arra szólított fel engem is, mint az 1983-ban megjelent, együttműködésről és rendszerszervezésről szóló cikk egyik társszerzőjét, néztek már szembe akkori magammal, az azóta eltelt évekkel és a kívánatos jövővel, nem kerülhetem hát ki a veszélyes vizeken való hajózáshoz hasonlító válaszadást.

Lehet, hogy némi önteltséggel jelentem ki az írásbeli hozzászólásokat ugyan nem, bár szóbeli reakciókat bőven kiváltó írományról, hogy a könyvtári rendszerváltást előkészítő szakírásokhoz tartozik, éppen politikai tartalma miatt. Kritizálta a szakmai felügyeletet (keményen-e vagy sem, ez nézőpont kérdése, mindenesetre érdemben), túlszervezett látszatszervezeteknek minősítette a könyvtárpolitikának oly kedves, rendszert imitáló, üres együttműködési formákat, rámutatott a szocialista könyvtárügy büszkeségét képező központi szolgáltatások gyengítésére, s nem riadt vissza attól sem, hogy a könyvtárigazgatói kar szemébe mondja, némely király és királynő meztelen.

Ugyanakkor posztulált egy organikus könyvtári rendszert, amely a társadalom könyvtári szükségleteiből következő természetes erővonalak mentén szerveződik, egyértelműen igyekezett kijelölni az ebből következő legfontosabb teendőket, szakított az egyfelől-másfelől mindent feloldó és megengedő kötőszópair használatával, s csak a verbális minimumot adta meg a császárnak.

Talán megkockáztatható az a megállapítás is, hogy az elmúlt évtizedek nagy szakmai eseményeiként számon tartott országos konferenciák ki- és legömbölyített anyagai, tézisei és felajánlásai után – amelyek nemzésében és megszülésében a szerzők maguk is részt vettek, – ha végre amúgy magyarosan, tekintet nélkül a tekintendőkre mondták el akkori legjobb szakmai meggyőződésükből fakadó véleményüket. Voltaképpen a későbbi koncepciók – az MKE elnökségének állásfoglalása a könyvtárak finanszírozásáról, a Csurgay-bizottság jelentése, a világbanki hitelfelvételt indokló anyagok, az új könyvtári törvényt előkészítő dolgozatok – egyik előanyagának tekinthető. Akkori, mondom, s ezért maradt említetlenül a könyvtáros társadalom egészének és tagjainak hatalmas, és semmi másal nem pótolható szerepe, amit manapság a Magyar Könyvtárosok Egyesülete

igyekeznek érvényesíteni (olybá tűnhet, mintha a szerzők protoKIK-esek lettek volna, legalábbis egyikük, aki az OKT-t képzelte el KIK gyanánt), ezért az a naivítás, amely szerint a könyvtárellátás minden problémája megoldódik egy önálló könyvtárellátó vállalat létrejöttével, ezért kerültek a felsőoktatási könyvtárak egy kalapba a szakkönyvtárakkal (s velük együtt is soknak látszik 100-150 szakkönyvtárral számolni az országos szakirodalmi, s túl kevés 50 városi könyvtárat figyelembe venni a regionális ellátás szempontjából), ezért mutatkozik meg némi műszaki, gazdasági és politikai naivítás az egész könyvtárügyet szolgáló, központi számítógéppark létrehozásának felvetésében, ezért, hogy az Internet korában a referral centre-t is másképpen, s a tároló könyvtár koncepcióját is sokkal tágabban és gazdagabban fogalmazzák meg. E kritikai sort lehetne folytatni.

Mindamellettt a dolgozat egészének irányát most is vállalhatnák a szerzők, s az 1983 óta végzett szakmai tevékenységükkel talán nem hazudtolták meg nyolcad évszázada tett hitvallásukat, ha hevületük azóta lankadott is. Ez jogosíthat fel arra, hogy a régi jóhiszemű őszinteséggel, a régi paraszat kissé felszítva mint a három szerző egyike néhány lakonikus javaslatot tegyek a magyar könyvtárügy rendszerré válásának újabb szakaszához.

1. Az ország könyvtárügyének meghatározó eleme a nyilvános könyvtárak összessége, a szakmai irányításnak rájuk kell összpontosítania. Mindent el kell követni annak érdekében, hogy az önkormányzatok által fenntartott kisebb közművelődési könyvtárak (a legszívesebben minden falusi könyvtárat közéjük sorolnék, de nem riadnék vissza a kisvárosi könyvtárak bevonásától sem) mielőbb egy ellátó rendszerhez csatlakozzanak.
2. Korábban azt mondtuk: nem szükségszerű, hogy minden központi szolgáltatást a nemzeti könyvtár nyújtson. Most így fogalmazok: a központi szolgálta-

tásokat le kell választani a nemzeti könyvtárról, s az új társadalmi, műszaki és gazdasági feltételeknek megfelelő koncepció alapján, egy önálló intézmény vagy vállalkozás keretében kell őket működtetni. Költségeit túlnyomó részben az állam kell, hogy állja, de a szolgáltatásokat igénybe vevő könyvtárakra is hárulnak anyagi terhek. A vállalkozás felügyeletét és ellenőrzését a könyvtárakra kell bízni.

3. Előnyére válna szakmánknak, ha a Magyar Könyvtárosok Egyesülete és a Könyvtári és Informatikai Kamara egyesítené személyi és anyagi erőforrásait, szakmai tekintélyét és súlyát egyetlen szervezetben, mondjuk a Magyar Könyvtári Szövetségben, amelyben mind a személyes, mind az intézményi aspektus zavartalanul érvényre juthatna.
4. Gyors ütemben fejlődnek mind az automatizációnak, mind a telekommunikációnak műszaki és technológiai alapjai. A jövő fő kérdése a rendszerek, szoftverek, a visszakereső nyelvek összeilleszthetősége, az országos adatbázis kialakítása, s a nemzetközi együttműködésben való részvétel lesz. Az ebből adódó feladatok elvégzéséhez is nélkülözhetetlen az egységes könyvtárosi-könyvtári szakmai szervezet és a könyvtárügy újonnan létrehozandó közös, központi szolgálata.
5. Emelni kell a könyvtárosok szakmai felkészültségének színvonalát. E téren minden engedmény végzetessé válhat. Ennek érdekében három, legfeljebb négy intézménybe kell összpontosítani a felsőfokú könyvtárosképzést.

Egyébként tessenek szívesek lenni elolvasni a Könyvtári Figyelő 1983. 5. számában megjelent írást, s felhasználni belőle mindazt, ami időtállóan bizonyult.

Végezetül visszapillantva a tizenhárom évre úgy érzem, többet is elérhettünk volna. A további tempó azonban jórészt a jelenlévőkön múlik. Csak azt ne mondják, hogy ez pénzkérdés. Persze, hogy az. A társadalom végső soron arra ad pénzt, amit szükségesnek vél a maga számára. Szóval és tettel, érvekkel és szolgáltatásokkal magunknak kell meggyőznünk a társadalmat, illetve képviselőit, hogy a könyvtári és információs szolgáltatások tényleg elemi létszükségletet elégtének ki.

Papp István

Az NKA könyvtári szakkollégiuma vezetőjének levele

Tisztelt Főszerkesztő Úr!

Az alábbi levéllel fordult a Nemzeti Kulturális Alap könyvtári szakkollégiuma az Országos Könyvtári Tanács, a Könyvtári és Informatikai Kamara és a Magyar Könyvtárosok Egyesülete elnökéhez.

„A Nemzeti Kulturális Alap könyvtári szakkollégiuma az eddiginél is erősebben kíván támaszkodni munkája során a szakma egészére, s a szakmát képviselő

testületekre. Különösen fontosnak tartja, hogy a rendszeres időközönként meghirdetett pályázatainak tematikája igazodjék a könyvtárügy közvetlen és távlati terveihez, feladataihoz.

Annak érdekében, hogy az 1997 elején kiírandó pályázat esetében is érvényesüljön ez a törekvés, a kollégium megbízásából arra kérem, hogy a vezetése alatt álló testület tegyen javaslatot arra, milyen témákra lenne célszerű pályázatot meghirdetni.

Tájékoztatására közlöm, hogy a könyvtári szakkollégium kerete várhatóan nem lesz kisebb jövőre, mint 38 millió forint, de reményeink szerint és a körülmények szerencsés alakulásától függően ez az összeg talán még valamiképp meg is nőhet.

Eddigi tájékozódásunk alapján lehetséges pályázati témaként a következők merültek fel: könyvtári rendezvények, továbbképzések, dokumentumrestaurálás, lopásgátló berendezések felszerelése, retrospektív katalóguskonverzió, kutatási-fejlesztési munkák (pl. az OPAC-ok távoli hozzáférhetősége, a Z 39.50 protokoll alkalmazása stb.), a telekommunikációs kapcsolatok fejlesztése, a nemzetiségek könyvtári ellátása, az eddig megkezdett vállalkozások közül az arra érdekesek további finanszírozása. Megjegyzem, hogy a hazai szaksajtó támogatása is ezt az összeget terheli.

Munkánkat nagyban elősegítené, ha a témajavaslatokat – a könyvtári szakkollégium eddigi tevékenységére vonatkozó észrevételekkel együtt – 1996. szeptember 30-áig eljuttatná hozzám. Fáradozását és a testület segítségét előre is megköszönve, őszinte tisztelettel üdvözli Papp István, a könyvtári szakkollégium vezetője.”

Kedves Főszerkesztő Úr, a könyvtári szakkollégium nevében arra kérem, ugyan jelentesse meg lapjában mielőbb a fenti levelet azzal a megjegyzéssel, hogy ez a felszólítás nemcsak az említett testületekhez van adressálva, hanem a hazai

könyvtáros társadalom minden tagjához. Valamennyi kollégánktól várunk a pályázati tematikára vonatkozó javaslatokat akár szóban, akár írásban, s a könyvtári szakkollégium működését érintő észrevételeket írásban.

Egyébként örömmel és hálával vennénk azt is, ha tevékenységünkkel érdemben foglalkozó kritikai írás jelenne meg az Ön lapjában.

Megértő és gyors intézkedését remélve, megkülönböztetett tisztelettel üdvözl

Papp István
az NKA könyvtári szakkollégiuma vezetője

A kisvárosok polgárai és a könyvtárak a rendszerváltás időszakában II.

(Működési tapasztalatok)

Beiratkozók

A könyvtár akkor válik élővé, ha használják, addig csak könyvraktár, jobb esetben könyvmúzeum. A kisvárosok ez utóbbi kettőt nem engedhetik meg maguknak. Ha a beiratkozók számát nézzük, akkor láthatjuk, hogy a 25 kisvárosban mintegy 90 ezer embernek nyújt segítséget, támogatást a kikapcsolódáshoz, szórakozáshoz, nem utolsósorban tanuláshoz a könyvtár.

A legtöbb olvasót a nyolcvanas évek közepén jegyezték a statisztikák, több mint 92 ezer főt, melyet a későbbiekben csak az 1992-es esztendő adatai értek el. 1987-től, ahogyan közeledünk a rendszerváltás felé, fokozatosan csökkent a könyvtárba beiratkozók száma. A mélypont 1990-ben, épp a választások évében következett be, amikor 87 ezer fő alá esett a könyvtárat használók száma. A rendszerváltás után lassú növekedésnek lehetünk tanúi. A már említett 1992-es szinttel, ami után ismét csökkenés következett be, amelynek mértéke meghaladta az 1990-es szintet, 1994-ben 87 039 főre esett vissza. Érdekes ismét az a párhuzam, amely a választások évében mélypontot jelentett a könyvtárak egyéb munkájában.

Vajon a különböző korosztályokat egyformán jellemzi a könyvtárak iránti érdeklődés csökkenése? A válasz: nem. A magyar statisztikai adatszolgáltatás két korcsoportot különít el a 14 éves korhatárnál húzva meg a határt. Az ez alatti korosztályt az egyszerűség kedvéért gyermek, az e fölöttit pedig felnőtt kategóriaként fogom az elkövetkezőkben jelölni. Nézzük meg ennek alapján a felnőtt és gyermek beiratkozott olvasók átlag számainak alakulását! Kitűnik, hogy a kezdeti lendület után a felnőtt lakosság könyvtár iránti érdeklődése a rendszerváltáshoz közeledve csökkent, a mélypontot 1990-ben 2040 fővel érte el. Ám ezután fordulat következett be, hiszen a rendszerváltás után szinte újra felfedezik a könyvtárakat, s az aktivitásuk tartósan a nyolcvanas évek közepén található

értékek fölött maradt, amihez hozzájárult az információ iránti megnövekedett igény, az infláció, s nem utolsósorban a munkanélküliségből való kitörési kísérletek.

A 14. év alatti korosztálynál más tendencia figyelhető meg. Az 1985–1987 közötti időszakban növekedett a gyermekkorosztály létszáma a könyvtárakban, amit egy két éves gyors visszaesés követett, ezután megállapodik a gyermek használók köre egy megközelítőleg azonos szinten, majd 1992-t követően ismét felgyorsul ennek a korosztálynak a kivonulása a könyvtárakból.

Mi lehet az oka, hogy 20%-kal csökkent az elmúlt esztendőben az általános iskolai korosztály száma a könyvtárakban? Egy biztos: nem azért, mert az iskolai könyvtári ellátás színvonala megemelkedett volna, hiszen jó néhány iskolában az elmúlt tíz esztendő folyamán semmiféle fejlesztés nem történt. Részben szolgál magyarázatul az a tény, hogy ennek a korosztálynak a száma jelentősen csökkent a korábbi évekhez képest. Problémát jelent az is, hogy megnövekedett azoknak a gyermekeknek a száma, akik funkcionális analfabétaként fejezik be iskolai tanulmányaikat. Sokkal nagyobb baj az, hogy az elmúlt évek könyvkiadása, mely ugyan felettebb gazdag kínálatot nyújtott mesékből, és a felnőtteknek szóló populáris irodalomból, s számtalan tudományos könyvet jelentetett meg gyermek és felnőtt korosztálynak egyaránt, teljesen elfeledkezett az általános iskolai korosztály szórakoztatásáról, éveken keresztül nem adott ki számukra könyvet, ami károsan hatott e korosztály olvasási szokásaira. Ezzel egyidőben a városi könyvtáraknak nem állt módjukban a korábbi köteteket sem pótolni, előbb a lehetőség hiányzott, utóbb az anyagiak szabtak korlátot ennek. Ezzel egyidőben megjelentek a könyv konkurenciái, a videó, a számítógép és az elektronikus játékok. Ezeknek az informatikai, művészeti és szórakozás hordozóknak a hirtelen nagy tömegű elterjedésére a könyvkiadás máig nem találta meg a megfelelő választ. A könyvtárak egy része ugyan nyitott ez irányba, pl. videotékát létesített, ám ezek hosszú távon nem képesek konkurálni a magánkölcsonzókkal, míg a számítógépesítésben a szaksajtó hurráoptimizmusa ellenére sem történt meg az áttörés, a számítógépek megjelentek ugyan, de nem olyan számban és időben, amely a modern könyvtári feltételeket biztosította volna az új technika iránt érdeklődőknek. A gondolatsor végére egy megjegyzés, amely hosszú távon mindenképpen befolyásolni fogja a könyvtári ellátás helyzetét, épp ezért most kell a figyelmet felhívni rá. 1985-ben a felnőtt-gyermek olvasó arány 57/43% körül mozgott. A '90-es évek közepére ez a számarány 63/37%-ra módosult, elsősorban a gyermek beiratkozottak számának nagy arányú visszaesése miatt.

Látogatók

A könyvtárak számtalan mutatója között szerepel, hogy hányan keresik fel a könyvtárat. 1985-ben a 25 településen 909 111 fő fordult meg a közművelődési ellátás ezen alapintézményében. A beiratkozott olvasók számához hasonlóan a rendszerváltáshoz közeledve itt is csökkenést, azt követően pedig fellendülést tapasztalunk. Az aktivitás megnövekedését jól szemlélteti, hogy 1985-höz viszonyítva 1994-re 10%-os a növekmény, 1994-ben már több mint egymillióan látogatták meg a könyvtárakat.

A felnőtt olvasókat tekintve a rendszerváltáshoz való közeledéssel a könyvtárlátogató aktivitás csökkenésének lehetünk tanúi, míg ezt követően az aktivitás növekedésének. Míg 1985-ben városonként átlag 19 987 fő tért be, hogy valamely könyvtári szolgáltatást igénybe vegyen, addig tíz esztendővel később már 23 954 fő, azaz 20%-kal többen vették igénybe a könyvtárak megújult, kibővült szolgáltatásait, ismerkedett meg a könyvtárak által biztosított lehetőségekkel.

Nem ilyen rózsás a kép, ha a gyermekek látogatási szokásait vizsgáljuk. 1985-ben viszonylagos mélypontról indul az adatsor, hiszen Oroszlány esetében értékelhető adat nem szerepel. A legtöbb látogató 1987-ben szerepelt, 487 239 fő, ám visszaesés következik, s napjainkra a gyermek látogatók száma 400 ezer fő körül stabilizálódni látszik, ami 16 ezres főnek felel meg városonként átlagban.

Kölcsönzők

Míg a látogató szám a könyvtárba betérőkről nyújt tájékoztatást, addig a kölcsönzői szám a ténylegesen létrejött kapcsolatokat tartalmazza. 1985-ben 688 236 olyan olvasó járt a kisvárosok tanácsi fenntartású könyvtáraiban, akik aktívan igénybe vették azok szolgáltatásait. 1987-et követően ezek száma mintegy hatodával, százezer fővel csökkent, s csak a vizsgált időintervallum végére vált emelkedővé, igaz, 627 607 fős szintje még így is jelentősen alatta maradt a nyolcvanas évek közepét jellemző értéknek.

A felnőtt kölcsönzők esetében a látogató-kölcsönző arány közel azonos képet mutat, nem úgy a gyermek kölcsönzők esetében, ahol a visszaesés mértéke a beiratkozott olvasókkal arányosan a legnagyobb volt. Míg a rendszerváltás idején a könyvtárak kölcsönzőinek száma esett vissza ugyanennyivel a saját nyolcvanas évek közepén található adatokhoz képest. Itt a visszaesés mértéke elérte a 30%-ot. Mindenképpen sürgős feladattá kell, hogy váljon a gyermekközönség visszahódítása és megtartása a kisvárosok könyvtárai számára.

A gondolatsor végén még egy érdekes és elgondolkodtató adat. 1987-re a látogatók 3/4-e kölcsönzött is a könyvtárból, 1994-ben ez az arány 2/3-ra esett vissza. Szomorúbb az az adat, hogy a gyermekkorosztály esetében már csak minden második látogató volt egyben kölcsönző is.

Végül néhány jellemző adat az egyes városok könyvtárainak és polgárainak kapcsolatát jellemző és értékelő adatsorokból.

1985-ben Békés és Mezőtúr emelkedett ki beiratkozott olvasóit tekintve, előbbiben 5519, utóbbiban 6401 fő vette igénybe rendszeresen a könyvtár szolgáltatásait, két évvel később Szentendre és Siófok csatlakozott melléjük, majd visszaesés következett. 1994-ben már csak Szentendrén, ahol a Pest Megyei Könyvtár található, haladta meg a beiratkozott olvasói létszám az ötezer főt (5558). Háromezer főt nem érte el a beiratkozottak száma ugyanakkor Balmazújvárosban, Budaörsön, Komáromban, Szigetszentmiklóson szinte az egész vizsgált időszakban, továbbá Hajdúnánáson 1987-től kezdődően, valamint Mezőkövesden 1991 után. A gyermekkorosztály adatait tekintve 1985-ben Békésen, Dombóváron, Mezőtúron és Szentendrén haladta meg a beiratkozottak száma a 2 ezer főt. Tíz esztendővel később csak Tapolcán, ahol egyedül 1985-ben nem

érte el a 2 ezer főt a 14 évnél fiatalabb beiratkozottak száma. Jóval kedvezőtlenebb a kép, ha azokat a településeket nézzük meg, ahol a beiratkozott gyermekek száma nem érte el az ezer főt. 1985-ben Mátészalka, Oroszlány és Szigetszentmiklós település tartozott e körbe, míg 1994-ben Budaörs (a visszaesés háromszoros), Hajdúnánás (a visszaesés kétszeres). Komárom (a visszaesés 20%-os), Mezőkövesd (a visszaesés 40%-os) és Szigetszentmiklós (szinten maradt).

Látogatókat tekintve 50 ezer feletti olvasó fordult meg Békésen (52 111), Sátoraljaújhelyen (50 035), Siófokon (54 368), és Tiszaújvárosban (52 038) 1985-ben. 1994-ben Balassagyarmat (72 016), Szentendre (60 352), Tapolca (82 022) és Tiszaújváros (78 052) tartozott a legnagyobb látogatói forgalmat lebonyolító városok közé. A pólus másik végét a 20 ezer fő alatti látogató forgalmat lebonyolító települések találhatók. Ezek 1985-ben Budaörs (18 771), Komárom (16 929), Oroszlány (15 453) és Szigetszentmiklós (11 384) voltak. Tíz évvel később csak Budaörs (14 089) található e körben. A gyermekkorosztály adatait tekintve a legnagyobb látogatói forgalmat 1985-ben Mezőtúr (27 314), Siófok (25 156), Tapolca (26 532) és Tiszaújváros (26 001) bonyolította le. 1994-ben már Balassagyarmat (36 439), Tapolca (49 090) és Tiszaújváros (29 088) emelkedett ki a mezőnyből. A pólus másik végén 1985-ben Komárom (6453), Mátészalka (8325), Oroszlány (0) és Szigetszentmiklós (5751) állt. A korábban felvázolt folyamatok eredményeként 1994-ben már hét településen esett 10 ezer fő alá a gyermek látogatók száma: Budaörs (3229), Kalocsa (7172), Komárom (7142), Mátészalka (9449), Mezőkövesd (5034), Mohács (8960), Szigetszentmiklós (8311).

Kölcsönző látogatókat tekintve 30 ezer főnél többen léptek interaktív kapcsolatba a könyvtárral 1985-ben Békésen (35 686), Csongrádon (43 121), Kalocsán (33 054), Keszthelyen (40 296), Mezőtúron (39 613), Sátoraljaújhelyen (37 646), Siófokon (40 405), Szentendrén (30 073) és Tiszaújvárosban (35 957). 1994-ben Balassagyarmat (31 962), Csongrád (42 190), Kiszvárd (34 407), Sátoraljaújhely (33 144), Szentendre (43 268), Tapolca (39 446) és Tiszaújváros (39 247) tartozik e körbe. Az egész korszakot tekintve elmondható, hogy 10 ezres kölcsönzői szám alá csak ideiglenesen kerültek a könyvtárak, az is csak a rendszerváltás idején jelentkező recesszió idején.

A gyermekkölcönzők száma 1985-ben csak Csongrádon (21 134) haladta meg a 20 ezer főt, s 9 településen nem érte el a 10 ezer főt. 1994-ben viszont csak nyolc településen haladták meg a gyermekkölcönzők a 10 ezres határt: Balassagyarmat (16 986), Csongrád (12 938), Dombóvár (10 684), Kiszvárd (12 993), Monor (13 138), Szarvas (13 032), Tapolca (19 065), Tiszaújváros (15 428).

Kölcsönzött dokumentumszám

A polgár-könyvtár viszonyrendszer áttekintése nem lenne teljes, ha a kölcsönzött állományegységek számának alakulását nem vennénk figyelembe. A 25 kisvárosban évente 2.2 millió könyv, sajtó, film, lemez stb. került kölcsönzésre 1985–1987 között, a rendszerváltáshoz közeledve ez a szám folyamatosan 2 milliós érték alá csökkent. Öt év alatt a visszaesés mértéke elérte a 13%-ot. A rendszerváltás után ismét növekedni kezd az egyes intézmények dokumentum forgal-

ma, amely a vizsgált korszak végére ismét megközelítette a 2.2 milliós nagyságrendet (2 180 414 db).

Ismét felmerül a kérdés, hogy a gyermek és felnőtt kölcsönzési szokások azonosan változtak-e? A válasz ismét nem. A kölcsönzött dokumentum 1/3-a a gyermek, 2/3-a a felnőtt korosztályok által került használatra a nyolcvanas években, ám a kilencvenes évek közepére a felnőttek részvétele kezdi megközelíteni a 3/4-es arányt. Az emelkedés mértékére jellemző, hogy az 1987–1991 közötti mélypont után a kölcsönzés mértéke a nyolcvanas évek közepének értékét 8%-kal meghaladta. Ebből következik, hogy az általános iskolások 1985-höz viszonyítva 1994-ben 25%-kal kölcsönöztek kevesebbet. Mivel a kölcsönzött dokumentumszám a rendszerváltási mélypont után elért a korábbi kölcsönzési szintet, világos, hogy ez csak a felnőtt korosztály aktivitásának köszönhető, amely a polgári kor- és viszonyrendszerben jelentősen meghaladja a szocialista kor értékeit, ami igazolja a polgárosodás és a könyvtár közötti erős kapcsolatot. Ugyanakkor valami reményt csillant, hogy 1994-ben a visszaesés a gyermekkölcsönzésben megtorpant, de az, hogy ez egy megforduló folyamat kezdete-e vagy csak egy időleges felvirágzás, azt az idő fogja eldönteni.

Ha az egyes könyvtárak teljesítményét nézzük, akkor a legnagyobb dokumentumforgalmat lebonyolító települések a következők: 1985-ben Balassagyarmat (103 411), Békés (124 690), Csongrád (128 564), Keszthely (102 663), Kisvárd (103 133), Mezőtúr (145 681), Sátoraljaújhely (111 032), Siófok (113 814), Szarvas (104 375) és Tiszaújváros (101 582). Jól érzékelhető, hogy a városok könyvtárainak mintegy 40%-a 100 ezres dokumentumállomány felett kölcsönzött. Tíz évvel később Balassagyarmat (140 679), Csongrád (134 011), Kisvárd (139 176), Sátoraljaújhely (114 532), Siófok (102 508), Szentendre (124 439), Tapolca

(113 121) és Tiszaújváros (122 781) található e körben. Megjegyzésként ide tartozik, hogy nemcsak a nagyobb állománnyal rendelkező könyvtárak forgalma jelentős, hanem a legkisebbként számon tartott Szigetszentmiklóson is a kölcsönzött állományegységek száma is megközelítette az 50 ezres szintet, az átlagos dokumentumforgalom megközelíti a 90 ezret a vizsgált időszak elején és végén egyaránt.

A gyermekkölcsonzés dokumentumforgalmában kiemelkedő teljesítményt bonyolított le (40 ezren felüli) 1985-ben Balassagyarmat (44 299), Békés (56 246), Csongrád (46 956), Kisvárdá (40 521), Sátoraljaújhely (40 764), Siófok (42 015) és Tiszaújváros (43 686). Tíz évvel később azonban már csak három könyvtár tartozott a „negyvenezresek klubjába”: Balassagyarmat (43 976), Kisvárdá (51 797) és Monor (40 591). Érdekeség, hogy néhány könyvtár a 10 év folyamán a kiemelkedő 50 ezres kölcsönzést is elérte, mint Balassagyarmat (1986–1987), Békés (1985), Kisvárdá (1988, 1993, 1994), Mezőtúr (1992) és Tapolca (1990).

Konklúzió

A polgár és könyvtár kapcsolatának e részletes elemzéséből a következő tapasztalatokat vonhatjuk le. Az elmúlt tíz évben a 14 éven aluli korosztály könyvtári kapcsolata lanyhult, visszaesett. Ennek okai egyrészt a könyvkiadás torz szerkezete, a gyermeklétszám csökkenése, új szórakozási formák megjelenése (videó, számítógép, műholdas csatornák), az iskolai könyvtárak leépülése, a könyvtári adottságok romlása, a beszerzett dokumentumok számának nagy mértékű csökkenése, illetve az ebből adódó és ezekhez kapcsolódó folyamat, amely a modernizáció alapfeltételeit nem, vagy csak részben teremtették meg a könyvtárakban.

A felnőtt korosztály, a gazdasági helyzetének romlásával, a '80-as évek második felében csökkenő intenzitással kereste meg a könyvtárakat, ugyanakkor a rendszerváltást követően kiépülő polgári berendezkedés, annak pozitív és negatív értékeivel egyaránt megnövelte a könyvtár iránti igényt, ami jelentősen meghaladja a szocializmus fénykorának, végének időszakát. A megnövekedett információs igény szorosabb kapcsolat kiépítését tette szükségessé a polgárnak a közgyűjtemények ezen típusával.

Könyvtári ellátása viszonzyszámok tükrében

A kiválasztott 25 település összlélekszáma az elmúlt tíz esztendőben a belső átrendeződéstől eltekintve állandónak mondható, 1985-ben 505 079, 1994-ben 504 719 fő. Ez mint alaptétel egyben azt is jelenti, hogy a dokumentummal való ellátottság a kisvárosokban javult, mintegy 20%-kal nőtt (4,09 dok/főről 4,87 dok/főre). Hasonló folyamat figyelhető meg az olvasóellátottság tekintetében is, hiszen az olvasók számának kis mértékű csökkenése is ez irányban hatott (22,23 állományegységről 28,26-ra növekedett a mutató értéke).

Az olvasóarány tekintetében kis mértékű visszaesést tapasztalhattunk (1%), ám amíg a gyermekeknél a visszaesés mértéke meghaladta az 1,5%-ot, addig a

felnőtt olvasók aránya 0,5%-kal nőtt. Ezen kisvárosokról elmondható, hogy a lakosság 17-18%-a rendszeres kapcsolatban áll a közművelődési könyvtárakkal.

Az olvasóérdeklődés az egész korszakban kiegyensúlyozottnak mondható, bár a szocializmus válságának kiéleződésekor mérséklődést tapasztalhatunk e téren is, hiszen 24 dokumentumról 22 állományegységre mérséklődött az érdeklődés, ám a rendszerváltás után ismét erősödött, s 1994-re meghaladta az 1985-ös szintet (25 kölcsönzött állományegység/olvasó). A felnőtt és a gyermek viszonyszámok e téren is követik a polgár – könyvtár fejezetben taglaltakat.

Lényeges szempont, milyen állapotban van ezeknek a településeknek a könyvtári állománya, milyen mértékben vannak kitéve az elhasználódásnak. Erről a forgási sebesség és a kopásindex nyújt bizonyos tájékoztatást, hiszen a különböző típusú anyaghordozón beszerzett dokumentumtípusok elhasználódási mértéke jelentősen különbözik egymástól. A forgási sebesség, mely e kölcsönzött és helyben lévő állományegységek hányadosa határoz meg, 1985-ben meghaladta az egész értéket (1,08), ami azt jelenti, hogy ezidőben a kölcsönzés mértéke meghaladta a helyben lévő állomány mennyiségét. Az állománygyarapító tevékenység révén, továbbá a polgár - könyvtár viszony alakulása eredményeként ez a szám mérséklődött, 1994-ben 0,88%-os volt. Figyelmeztető azonban, hogy ennek az értéknek a növekedése 1990-től folyamatosan emelkedő értéket mutat (0,81, 0,84, 0,83, 0,84, 0,88).

A településeket egyénileg megvizsgálva 1985-ben az esetek döntő többségében, 17 esetben, a forgási sebesség meghaladta a helyben lévő állomány mértékét. Egy évtized elteltével megfordult ez az arány, s csak kilenc azoknak a településeknek a száma, ahol ezt a mértéket a kölcsönzés meghaladta, Balassagyarmat és Kisvárdra esetében a 110 ezernél nagyobb helyben lévő állományt. A forgalom nagyságát jól érzékelteti, hogy a fővárost és a megyei jogú városokat leszámítva a két város forgalma országos viszonylatban a 9-10. helyet jelenti.

Bár a látszat azt sugallja, javult a helyzet az állományegység szempontjából, a helyzet sokkal drámaibb a kopásindex oldaláról nézve. A kopásindex értéke 1989-ig viszonylag kis ingadozást mutat 16-18 érték körül, ám a rendszerváltás jelentősen változtatott ezen a helyzeten a növekedés nagyságát mi sem érzékelteti jobban, minthogy 1985-ben a kopásindex értéke 16,61 volt, s ez 1994-re 31,93-ra ugrott, tehát a tíz év alatt megduplázódott.(!) Mindez nagyobb mérvű elhasználódást eredményez, amely beszerzési keret reálérték csökkenésével összevetve kritikus helyzetbe sodorja a könyvtári ellátást, hiszen ez a nagy mértékű elhasználódás a könyvtáraknak azt a törzsállományát fenyegeti, amit a polgárság leginkább használ, amit keresnek, s amely elvesztése pótolhatatlan veszteséggé fog jelentkezni a könyvtári munkában, s ezáltal épp a könyvtár alapfeladatát veszélyezteti. Szükségesnek látszik ezért egy olyan limit érték meghatározása, amely garantálja az elhasználódásból fakadó károk megelőzését, garantálja az állománybeszerzés mértékét.

A könyvtári ellátás helye és szerepe a kisvárosokban

A rendszerváltás a 18–23 ezer lakosú települések könyvtári ellátását nem rendítette meg alapjaiban. Hatásában érződött, hogy a válság fokozódásával egyidő-

ben csökkent a könyvtárak forgalma, melyet befolyásolt kis mértékben, hogy az önkormányzatiság erősödésével a városi tanácsok igyekeztek a polgári törekvések egyik bástyájának, a könyvtáraknak a mostoha helyzetén javítani, mely a kedvező tendencia negatív hatásaként eredményezett, hiszen a költözésekkel csökkent a nyitvatartott napok száma. E kedvező folyamathoz tartozik, hogy ez időszakban jó néhány könyvtár megszabadult a válságba szédülő közművelődési rendszerrel kötött kényszerházasságból, kiszabadult a művelődési központok gyámkodásából, önállóan gazdálkodó önkormányzati költségvetési intézménnyé vált, amelynek jelentőségét Pakson így fogalmazták meg: „1972–92-ig kényszerházasságban éltünk a műv. házzal, azóta szabadon, mint a madár.” S való igaz, az önállóság lehetővé tette a települések könyvtárai számára, hogy kedvezően reagáljanak a történelmi kihívásra, megtartsák közönségüket, ellentétben más közgyűjteményi és közművelődési intézményekkel, egyben hozzákezdték a modernizációhoz, a számítógépesítéshez – kevesebb sikerrel. 1994-ig sikerült a könyvtárosi létszámot megtartani, a munkanélküliség nem tudott áttörni a könyvtárak védőfalain, annak ellenére sem, hogy a szolgálati helyek száma ebben az időben jelentősen visszaesett.

Igyekeztek annak ellenére sikeresnek mondható, hogy a gazdasági válság, a polgári átalakulás, a gazdasági környezet nem ezirányban, sokszor ez ellen hatott. Sikerük kulcsa, hogy ezek az intézmények erős polgársággal rendelkező városokban működnek, akik kimondva, kimondatlanul is fontosnak tartják, hogy a településükön közkönyvtári ellátás működjön.

Nem sikerült azonban a könyvkiadás-könyvterjesztésben bekövetkezett változások hatását ellensúlyozni. A dokumentumok árainak robbanása olyan mértékű volt, hogy azt az önkormányzati támogatás növekedése nem tudta elérni. Rész-sikernek tekinthető e téren az, hogy a fenntartók 1992-ben jelentősen megnövelték támogatásukat.

A jövő legfontosabb feladatának épp e problémának a rendezése mutatkozik, amihez bizonyos mértékű törvényi, kormányzati beavatkozás elengedhetetlennek látszik elsősorban a szabályozás terén, de a támogatási rendszer újragondolása sem szükségtelen e téren.

További fontos feladat, hogy a jövő generációját visszaszerezzék a könyvtárak. Sok esetben ehhez a megfelelő intézményi háttér rendelkezésre áll, ám új utakat kell keresni egyrészt programajánlatok révén, másrészt az iskolákkal történő új típusú együttműködés kialakításával.

Harmadik területe az előrelépésnek az infrastruktúra fejlesztése a dokumentumok magasabb példányszámú beszerzésével egyidejűleg. Bár a szaksajtó fontosnak tartja, s rendszeresen hangsúlyozza e térnek a jelentőségét, az előrelépést, azonban ehhez sem anyagiak, sem megfelelő projektek nem álltak a rendelkezésre.

Végül, de nem utolsó sorban a könyvtárosoknak fel kell ismertetniük fenntartóikkal, az önkormányzati képviselőkkel, hogy a könyvtárak nemcsak kulturális, de szociálisan is fontos résztvevői a város lakosságának ellátásában, fejlesztésük gazdaságilag is előnyös lehet az önkormányzatoknak, s jelenlétük biztosítja a szegényebb rétegből származók felemelkedésének lehetőségét.

Szivák Gábor